

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ВОЗНЯКОВСЬКА К. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Чернівецький юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 346.1:631

ЩОДО ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЛАСПРОМОЖНОСТІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ У ДЕРЖАВНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

У статті виконано аналіз основних заходів державної економічної політики, які спрямовані на забезпечення платоспроможної роботи банків та інших кредитно-фінансових установ. Зроблено висновок про потребу забезпечення розумного балансу між створенням підтримкою банківського сектору й забезпеченням ефективного захисту прав суб'єктів господарювання в споживачів від зловживань.

Ключові слова: державна економічна політика, банки, кредитно-фінансові установи, платоспроможність, засоби державного регулювання.

В статье проведен анализ основных мероприятий государственной экономической политики, направленных на обеспечение платежеспособной работы банков и других кредитно-финансовых учреждений. Сделан вывод о необходимости обеспечения разумного баланса между поддержкой банковского сектора и обеспечением эффективной защиты прав субъектов хозяйствования и потребителей от злоупотреблений.

Ключевые слова: государственная экономическая политика, банки, кредитно-финансовые учреждения, платежеспособность, средства государственного регулирования.

The article analyzes the main measures of the state economic policy aimed at ensuring the solvent work of banks and other credit and financial institutions. The conclusion about the need to ensure a reasonable balance between supporting the banking sector and ensuring effective protection of the rights of business entities and consumers against abuse is made.

Key words: state economic policy, banks, credit and financial institutions, solvency, measures of state regulation.

Вступ. Платоспроможність кредитно-фінансових установ є об'єктом уваги багатьох суб'єктів громадянського суспільства, органів влади, науковців. І це не дивно. Адже від платоспроможної роботи банківських установ, страхових організацій, кредитних спілок та інших надавачів фінансових послуг залежить нормальне функціонування економічних відносин. Виведення з ринку відповідних суб'єктів наштовхується не лише на проблеми втра-

ти коштів клієнтами кредитно-фінансових установ, а й руйнує загальну стабільність ринку. А у випадку неплатоспроможності великих банків чи інших системних фінансових інституцій виникає лавиноподібне загострення економічних конфліктів, спровоковане загальною невпевненістю учасників ринку в стабільності економіки та перспектив економічного розвитку. На цьому підґрунті виникають економічні кризи, в існуванні яких не може бути зацікавлений жоден із суб'єктів ринкових відносин, громадян та органів влади.

Зокрема, світова фінансова криза 2007–2009 років чітко продемонструвала не лише залежність економічних відносин від стабільного функціонування кредитно-фінансових установ, а й здатність ринкових відносин самостійно впоратися з проблемами неліквідності банківських установ. Стало зрозуміло, що гнучке пристосування іпотечних відносин до ринкових коливань і споживчих настроїв можуть забезпечити лише згуртовані дії урядів, центробанків, Міжнародного валютного фонду й інших розпорядників ліквідних фінансових ресурсів щодо підтримки платоспроможності фінансово-кредитних установ та усунення недовіри в ринкових відносинах, які мають потенціал ефективної протидії явищам, що становлять загрозу економічній безпеці держави.

Питання забезпечення платоспроможності кредитно-фінансових установ у контексті державної економічної політики розглядаються в роботах багатьох економістів, фінансистів і правознавців. Зокрема, виділяються роботи А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної, О.П. Орлюк, О.П. Подцерковного, В.С. Стельмаха, В.В. Коваленка та багатьох інших. Разом із тим залишаються неповною мірою дослідженими питання співвідношення засобів забезпечення платоспроможності із загальною економічною політикою і грошово-кредитною політикою держави зокрема.

Постановка завдання. Метою роботи є вирішення питання про заходи забезпечення платоспроможності кредитно-фінансових установ як елемента державної економічної політики.

Результати дослідження. Факт неплатоспроможності, неліквідності чи іншої слабкості кредитно-фінансових установ кожного разу є ключовою позицією в кризових економічних явищах. Зокрема, якщо звернути увагу на дослідження економістів, то стає зрозумілою кореляція між платоспроможністю кредитно-фінансових установ і стабільністю ринків. Наприклад, у ґрунтованому дослідженні професора О.І. Рогача пояснено, що банкрутство Lehman Brothers та Merrill Lynch у США спричинило надзвичайне підвищення рівня систематичного ризику, тобто ризику всієї фінансової системи. Це призвело до швидкої ланцюгової реакції й втрати вартості всіх фінансових інституцій і довіри до них, значних мультиплікативних негативних ефектів на всі сфери глобальної економіки [1, с. 36–37].

Уже швидкий огляд заходів, застосованих урядами провідних країн світу стосовно фінансового сектору, переконує в тому, що практично безальтернативними в умовах кризи банківської ліквідності виявляються заходи щодо викупу державою «поганих» іпотечних та інших сумнівних (проблемних) активів, зниження центробанком ставки рефінансування з метою здешевлення кредитів для покриття ліквідності комерційними банками, прямого державного кредитування (рефінансування) банків із метою підтримки їх ліквідності, викупу привілейованих акцій із метою зменшення тягаря утримання слабого банку, викупу контрольного пакету акцій банку, що перебуває на межі банкрутства, надання гарантій щодо зобов'язань слабких банків тощо.

Одним із класичних заходів залишається страхування депозитів. Цей захід використовується з 30-х років ХХ сторіччя в банківському регулюванні як форма посилення підтримки довіри до банківських установ. У США в період «Великої депресії» через Федеральну корпорацію страхування депозитів (FDIC) розпочалося страхування вкладів на суму 2500 доларів США, це забезпечення було збільшено з часом і на 2008 рік становило 100 тис. доларів США, а згодом, у жовтні 2008 року, збільшено до 250 тис. доларів США. При цьому справедливо вважалося, що «страхування депозитів усуває банківські втрати через забезпечення довіри індивідуумам, що їхній депозит не буде втрачено, якщо банк збанкрутує» [2]. Для порівняння – в Україні на момент банківської кризи 2014 року страху-

вання банківських депозитів через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб забезпечувало вклади на суму приблизно 2500 доларів США (200 тис. грн.) і не збільшувалося під час кризових явищ в економіці, що, як видається, можна вважати негативною управлінською бездіяльністю, яка не дала змоги використати вагомий інструмент подолання кризи, негативним чином вплинуло на банківський сектор, підірвало довіру до банків і спричинило втрату ліквідності багатьох банківських установ.

Цей приклад показує не лише давність державних заходів щодо подолання ризиків неспроможності банківських установ, а й необхідність гнучкого використання досвіду зарубіжних країн під час їх упровадження, слідуючи саме духу відповідного регулювання, а не лише букві (формі).

В Україні страхування депозитів запроваджено в 1998 році Указом Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків». Чинним Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» установлена обов'язкова участь банків у Фонді та істотно розширено компетенцію цього органу. Натепер відповідний захід можна вважати центральним у системі державного регулювання банківської діяльності завдяки тому, що забезпечення банківських вкладів не лише має майнову основу, відображену в певному обсязі відшкодування коштів вкладників неплатоспроможного банку (нині – 200 тис. грн. за вкладом однієї особи), а й організаційно-управлінську. В останньому випадку йдеться про наділення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) повноваженнями щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації неплатоспроможних банків. Фактично ФГВФО перетворився на орган державної влади, наділений функціями щодо видання нормативно-правових актів. Це певним чином іде в розріз із первісним призначенням Фонду. Адже українська модель механізму правового регулювання відносин щодо гарантування вкладів фізичних осіб певним чином відійшла від класичної американської моделі страхування депозитів, зберігши лише його загальне спрямування та замінивши державно-розпорядчим впливом на ці відносини.

Узяти хоча б той факт, що Федеральна агенція страхування депозитів (FDIC) у США складається з премій, що вже виплачуються застрахованими банками, і процентних доходів у його інвестиційному портфелі державних цінних паперів США. Жодних федеральних або державних податкових надходжень не залучається [3]. Це разюче відрізняє діяльність ФГВФО в Україні, який отримує пряму допомогу держави, а його діяльність має не стільки ринковий характер (як страхової організації), скільки владно-розпорядчий (як органу, наділеного владними повноваженнями). Така модифікація потребує ґрунтовної оцінки, адже ефективність процесів ліквідації банківських установ і підтримки їх платоспроможності в Україні дедалі погіршується, як і загалом процедури банкрутства, що примушує до зміни підходів у державному регулюванні забезпечувальних заходів у банківській діяльності. У багатьох випадках ринкові механізми, відпрацьовані в розвинутих країнах світу, можуть краще впоратися з покладеним на них функціями, ніж акти посилення адміністрування ринку фінансових послуг, як це відбувається в Україні.

Уже сам факт спільного звернення, наприклад, Державного казначейства, Федеральної резервної системи та Федеральної агенції з страхування депозитів (FDIC) до Конгресу США з пропозицією послабити регулювання капіталізації фінансових установ [4] свідчить про те, що діяльність агенції зі страхування депозитів та інших органів регулювання в цій сфері не виключає максимального сприяння самовладданню кризових явищ у банківській сфері. Такий підхід дає змогу зберігати фінансову стабільність без посилення владних функцій державних регуляторів, а також досягти значного зменшення кількості банківських банкрутств [5].

Перелік заходів впливу держави на процеси підтримання платоспроможності банківських установ і подолання кризових явищ у фінансовій сфері може істотно відрізнятися залежно від країни, де вони застосовуються. Власне це слугує першою вказівкою на індивідуалізацію державної економічної політики у фінансовій сфері, яка багато в чому залежить

не лише від управлінських якостей відповідних керівників кредитно-фінансових регуляторів держави, а й значною мірою від наявної правової бази державної підтримки банківського сектору в найскладніших умовах його функціонування.

Попри різноманітні комплексні заходи, що вживаються урядами та центробанками, ефективність відповідних дій не завжди може мати прогнозований характер. Не випадково, знавці фінансового ринку зауважують, що фінансові обмеження – це «дитяча забавка для блискавичних і вмотивованих інсайдерів, що грають із відповідним регулюванням на свою користь» [6]. Саме тому постійний пошук найбільш ефективних обмежень безвідповідального та неналежного здійснення банківських функцій становить, як видається, основну мотивувальну частину економіко-правового регулювання в цій сфері.

Тут виявлення лазівок для порушення прав споживачів фінансових послуг має ставати запорукою утвердження суспільного господарського порядку у сфері банківництва та приватної фінансової діяльності.

Саме із цієї позиції мають бути оцінені погляди авторів, які пропонують нові заходи державно-правового впливу на сферу банківської діяльності в умовах виникнення фінансової кризи. Не можна не звернути увагу й на пропозиції нових обмежень у банківській сфері, що виникають на тлі кризових явищ. Зокрема, відзначається потреба запровадження обмежень на виплати керівному складу банків у період слабкої його роботи, адже, «оплачуючи величезні бонуси на основі короткострокових показників у системі, в якій негативні бонуси неможливі, банки створюють гігантські стимули для маскуванню ризику як створення вартості» [6]. Переводячи ці роздуми на юридичну мову, можна сказати, що за умови слабкості банківської установи чи навіть виникнення правомірних очікувань від виникнення такої слабкості регулятор має бути уповноважений на встановлення меж виплат керівникам банківських установ.

На жаль, українське законодавство досить повільно просувається в бік усунення лазівок в умовах здійснення банківської діяльності, що можуть призводити до слабкості банківських установ і безвідповідального кредитування.

Разом із тим питання змісту державної економічної політики завжди лежить у площині розумного балансу між створенням належних правових умов швидкої підтримки банківського сектору, з одного боку, та забезпеченням ефективного захисту прав суб'єктів господарювання і споживачів – клієнтів банківських та інших фінансових установ – від зловживань. Саме в цьому контексті варто дослухатися до думки науковців, що «потреби економічного розвитку потребують пошуку конструктивної взаємодії юридичних та економічних чинників правових рішень» [7, с. 96].

Питання державної економічної політики в галузі фінансової сфері настільки ускладнилися, що сьогодні зникає межа між правовими та економічними заходами регулювання. Зокрема, фінансова криза 2014–2017 років в Україні гостро продемонструвала, що будь-які заходи впливу на банківську систему, чи рефінансування, чи обов'язкове страхування депозитів, чи встановлення нормативів тощо, нічого не варті без забезпечення правовими засобами елементів доброчесності й добросовісності в банківській практиці. До таких засобів можна зарахувати й низку вимог законодавства щодо притягнення до відповідальності менеджерів і засновників неплатоспроможної банківської установи, визнання недійсними її правочинів, що призвели до банкрутства.

Наприклад, у Рішенні Верховного Суду України від 5 липня 2017 у справі № 910/501/16 зазначено, що «чинним законодавством передбачено спеціальні положення, що мають на меті врегулювання таких ситуацій, в яких керівництво банку діє всупереч майновим інтересам очолюваної організації та майнових інтересів інших вкладників такого банку». При цьому Верховний Суд послався на ч. 2, п. 1 ч. 3 ст. 38 зазначеного Закону, згідно з якими протягом дії тимчасової адміністрації ФГВВО зобов'язаний забезпечити перевірку правочинів (у тому числі договорів), учинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення нікчемних правочинів: «Правочини неплатоспроможного банку є нікчемними, зокрема, з тієї підстави,

що банк безоплатно здійснив відчуження майна, прийняв на себе зобов'язання без встановлення обов'язку контрагента щодо вчинення відповідних майнових дій, відмовився від власних майнових вимог» [8]. Уже виходячи з наведеного переліку підстав недійсності правочину неплатоспроможного банку видно, по-перше, обсяг відносин контролю в цій сфері, а по-друге, широту зловживань, до яких можуть удаватися кредитно-фінансові установи з метою отримання незаконних прибутків і які потребують першочергового обмеження з боку держави.

При чому лише загрозою застосування приватноправових заходів впливу – визнання недійсними відповідних правочинів – ситуацію тут навряд чи можна виправити, враховуючи те, що швидкість обертання капіталів ускладнює відновлення первісного стану – повернення коштів. Отже, лише публічно-правові заходи впливу, у тому числі із застосуванням адміністративних стягнень та адміністративно-господарських санкцій, здатні реально вплинути на поведінку фінансово-кредитних установ. Зокрема, про це свідчить досвід Франції та Німеччини, які, відповідно, у Французькому комерційному кодексі закріплюють не лише штрафи на керівні органи суб'єктів господарювання, а й кримінальні санкції [статті L.128-1 – L.128-6 ФКК].

В Україні не лише Законом від 16.07.2015 № 629-VIII встановлено відповідальність пов'язаних осіб у випадку недостатності майна для розрахунків за вкладками фізичних осіб, які перевищують гарантовану суму, та інших кредиторів банку, а й Кримінальний кодекс доповнено ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» і ст. 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи». На жаль, ефективність застосування відповідних правоохоронних заходів залишається на низькому рівні, що, у свою чергу, призводить до спотворення регулятивних заходів державної кредитно-грошової та загалом регуляторної політики у сфері банківництва. Зокрема, відсутність дієвості кримінальних покарань за вчинення злочинів, об'єктом яких є банківська платоспроможність, призводить до нових організаційних обтяжень і додаткових управлінських функцій НБУ та ФГВФО, які зменшують свободу розвитку банківських послуг, збільшують можливості для корупції, але в підсумку не дають змоги досягти мети забезпечення господарського правопорядку в зазначеній сфері.

Отже, заходи державної економічної політики у сфері забезпечення платоспроможності кредитно-фінансових установ виявляються тісно пов'язаними із заходами правової політики.

Певна складність полягає в такому:

- по-перше, чітко визначитися зі сферами банківської діяльності, нормативно-правове регулювання яких здатне ускладнити процес прийняття управлінських рішень. Без вирішення цього питання неможливо забезпечити оперативність рішень центробанку, фонду страхування вкладів та інших органів фінансово-господарського регулювання щодо подолання кризових явищ в економіці, спалахів паніки серед споживачів фінансових послуг, криз ліквідності тощо. Зокрема, питання щодо рефінансування конкретної банківської установи можливо здійснити не в нормативному порядку, а лише в договірному, причому відповідне рішення іноді потребує надзвичайної оперативності, хоча й підвищує корупційні ризики, ризики помилки та зловживань. Противагою цьому як захід стримування тут саме й можуть бути дієві антикорупційні та антимонопольно-конкурентні заходи правоохоронного характеру з боку держави;

- по-друге, розмежувати загальні заходи банківського регулювання, які повинні мати винятковий характер, з одного боку, і спеціальні заходи щодо впливу на стан ліквідності банківської установи та її спроможність виконувати зобов'язання перед клієнтами, які повинні мати переважно примусово-обмежувальний характер, з іншого боку. Важливість такого розмежування зумовлюється потребами гнучкого регулювання як такого. Адже не варто розраховувати на інвестиційну-інноваційну активність банків, а відповідно, й на їхню

активну участь у кредитуванні економіки, якщо перетворити їхню діяльність на суцільні правила, не обумовлені пропорційними заходами впливу, коли кожний крок потребує дозволу, узгодження, а правомірна поведінка фактично унеможливується масивністю й деталізованістю банківських правил. Звісно, не можна порівнювати нормативно-правову потребу в регулюванні банківських послуг і, наприклад, звичайних агентських послуг, але банківську сферу не можна виводити за межі ринкових механізмів, перебільшуючи значення адміністративних (примусових) засобів, якщо держава опікується про швидкий обіг капіталів та іншу інфраструктурну розвинутість ринкових відносин;

- по-третє, окреслити банківські відносини, де оперативні управлінські рішення мають бути зведені до мінімуму, а регламентація правових відносин матиме основоположний характер. Ідеться насамперед про випадки конкурсного процесу при банківській неспроможності, де свобода поведінки осіб, що керують (адмініструють) ліквідаційні процеси в разі банківського банкрутства, мають бути обмежені чіткими циркулярами (інструктивними правилами);

- по-четверте, диференціювати заходи державного впливу у сфері фінансових послуг, не створюючи зайві перешкоди на шляху зайняття діяльністю з обігу універсальних фінансових інструментів, де відсутня виключна банківська компетенція (банківські послуги). Ця проблема зумовлюється необхідністю науково-обґрунтованого узгодження напрямів банківської діяльності з усім розмаїттям фінансових послуг в економіці. Закон України «Про банки та банківську діяльність», наприклад, дозволяє банкам здійснювати інвестування. Але це не означає виключний характер такої діяльності як банківської. Навіть розрахункові відносини сьогодні у світлі появи так званих «криптовалют» та електронних грошей за незалежних від державного регулятора причин – у силу поширення через невідкладну уряду мережу Інтернет – стають сферою фінансових послуг універсального, а не лише банківського характеру. Зокрема, автори Законопроекту «Про обіг криптовалюти в Україні» від 06.10.2017 № 7183 справедливо зазначають: «Питання регулювання криптовалюти є не лише доцільним, а й необхідним, адже, як показує світова практика, криптовалюта набирає все більшу популярність в усьому світі, її розвиток заборонити технічно неможливо і економічно недоцільно», акцентуючи увагу серед іншого на тому, що «всі дані про криптовалютні транзакції зберігаються у загальному доступі системи блокчейн, яка є децентралізованою», зокрема «у Японії повністю легалізована криптовалюта та контроль за діяльністю здійснює Агентство фінансових послуг» [9].

Приклади таких законопроектних робіт доводять, що в період сучасного інформаційного суспільства потребує врахування все розмаїття фінансово-господарських інструментів під час формування змісту державної економічної політики. Транскордонні фінансові інструменти об'єктивізують процеси децентралізації банківського регулювання та вимагають переоцінки багатьох заходів впливу у цій сфері на предмет їх відповідності реаліям грошово-кредитної політики держави. Зокрема, пропозиції в зазначеному Законопроекті № 7183 надати право здійснювати криптообмінні операції виключно криптобіржам і пунктам обміну криптовалют наочно демонструють вихід реальних фінансово-господарських відносин за вузьке коло банківського регулювання. Проста заборона на операції з криптовалютою, коли НБУ у 2014 році зарахував криптовалюти до різновидів заборонених грошових сурогатів [10], нічого не дає у справі належної організації фінансово-господарських відносин у державі. Адже тіньовий спосіб обігу відповідних «сурогатів» знаходиться поза сферою державного контролю. У цьому випадку суцільне державне регулювання виявляється «мертворожденним», схоластичним, створює невиправдане очікування від регуляторного впливу без реальних можливостей для досягнення його результатів. Серед іншого така непродуктивність не лише негативно позначається на споживачах фінансових послуг, вимушених користуватися інноваційними господарсько-фінансовими технологіями в нелегальний спосіб, а й не дає змоги долучити обіг криптовалют та електронних грошей, інших товарообмінних агрегатів до оцінки доходів осіб, зменшуючи податкові надходження до бюджету. Іншими словами, поза реалістичного впливу на господарсько-фінансові відносини держава позбав-

ляється доходу, а діяльність суб'єктів господарювання у відповідній сфері підштовхується до тінізації. Приклад із заборонаю грального бізнесу, який перейшов у тіньову сферу та позбавив бюджет величезних коштів, підтверджує цю тезу. Держава не може заборонити те, чого контролювати не може. Принаймні новітні інформаційні технології, транскордонний рух вартості за допомогою різних електронних мереж об'єктивізують таку неможливість.

Висновки. Отже, сучасним завданням державної економічної політики стає не практика заборон і замовчувань, а вироблення гнучких і стимулювальних інструментів, здатних забезпечити утвердження правопорядку у фінансово-кредитній сфері та детінізацію відповідних відносин.

Платоспроможність банківських установ є для цього рішення елементом узгодження фінансово-економічної політики держави з ризиками банківської діяльності. Зокрема, зменшення довіри до банківської системи країни за рахунок зростання довіри, наприклад, до електронних грошей чи криптовалют несе реальну загрозу стабільності функціонування кредитно-фінансових інститутів. Адже фактично як відпадає необхідність у збереженні грошей у банках, так і з'являється можливість для тіньового проведення господарських операцій поза банківською системою для уникнення сплати податків, різноманітних корупційних діянь, відмивання брудних грошей тощо. Відповідно, виключення банків із ланцюга передачі вартості в господарських відносинах здатне підірвати довіру до банків і призвести до відтоку фінансових ресурсів з банківської сфери, що є прямою передумовою зменшення ліквідності банківських установ. Попри це, можна говорити про те, що врахування подібних суміжних чинників впливу на функціонування валютно-фінансового ринку та спроможності кредитно-фінансових установ дає змогу комплексно та продуктивно підійти до заходів державного регулювання банківської й іншої подібної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Рогач О. Світова фінансова криза: хронологія розгортання та реакція урядів / О. Рогач // Вісник Київського національного університету. Серія «Міжнародні відносини». – 2009. – № 37. – С. 35–39.
2. Barthy, James R., Liy Tong, Luy Wenling. Bank Regulation in the United States [Electronic resource]. – Access mode : [https://harbert.auburn.edu/~barthjr/publications/Bank Regulation in the United States.pdf](https://harbert.auburn.edu/~barthjr/publications/Bank%20Regulation%20in%20the%20United%20States.pdf).
3. When a Bank Fails – Facts for Depositors, Creditors, and Borrowers [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.fdic.gov/consumers/banking/facts/>.
4. Simplifications to the Capital Rule Pursuant to the Economic Growth and Regulatory Paperwork Reduction Act of 1996 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.fdic.gov/news/board/2017/2017-09-27-notice-dis-b-fr.pdf>.
5. Bank Failures in Brief : Industry Analysis – Failed Banks >Federal Deposit Insurance Corporation [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.fdic.gov/bank/historical/bank/2016/index.html>.
6. Wolf, Martin. Regulators should intervene in bankers' pay / Financial Times, JANUARY 16, 2008 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.ft.com/content/73a891b4-c38d-11dc-b083-0000779fd2ac?mhq5j=e7>.
7. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики / О.П. Подцерковний. – К. : Юстиніан, 2006. – 424 с.
8. Постанова судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 5 липня 2017 р. у справі № 910/501/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/130288-vsuv_zrobiv_visnovok_pro_nikchemnist_pravochiniv_i_interesi_b.html.
9. Пояснювальна записка до Проекту Закону про обіг криптовалюти в Україні від 6 жовтня 2017 р. № 7183 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.
10. Лист НБУ від 8 грудня 2014 р. № 29-208/72889 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14>.

